

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОРШЕНКО ВАДИМ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 343.98

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ТЕЛЕКО-
МУНІКАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент
Щербаковський Михайло Григорович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін факультету № 6.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Даньшин Максим Валерійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
заступник декана з наукової роботи;

кандидат юридичних наук, доцент
Кравченко Олександр Анатолійович,
інститут права імені В. Сташиса
Класичного приватного університету,
начальник криміналістичного центру.

Захист відбудеться 21 грудня 2017р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 21 листопада 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В теперішній час відбувається безперервне і широке проникнення телекомунікаційних технологій в економічну, соціальну, політичну, управлінську та інші галузі суспільства. Розвиток і постійне вдосконалення телекомунікаційних систем, технологій та окремих телекомунікаційних засобів, їх загальна доступність для пересічного громадянина, а також наявність людського фактору у вигляді жаги до задоволення власних амбіцій та наживи породили нові види злочинів (шахрайство, крадіжка, привласнення, незаконне втручання та ін.), в яких такі системи та засоби використовуються як елементи способу їх вчинення, приховування або самі стають об'єктом посягання.

Аналіз судової та слідчої практики свідчить про те, що злочини, вчинені за допомогою телекомунікаційних засобів, не можуть бути розслідувані в повній мірі і об'єктивно без залучення експертів, які володіють спеціальними знаннями у сфері сучасних інформаційних технологій, зокрема телекомунікаційних. Постійна зростаюча роль спеціальних знань у судочинстві – об'єктивна закономірність, обумовлена прогресом науки і техніки, а оволодіння цими знаннями істотно розширює можливості судового доказування: з'являються нові види експертиз, підвищується достовірність їх результатів, зростає кількість комплексних експертних досліджень тощо.

Основною процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених з використанням телекомунікаційних технологій, є судова телекомунікаційна експертиза, яка закономірно виділилася з комп'ютерно-технічної експертизи в окремий рід інженерно-технічних експертиз. Вказане обумовлено появою специфічних об'єктів дослідження, розширенням переліку питань, які виносяться на розгляд експерта, зміною галузі спеціальних знань, необхідних для вирішення поставлених завдань. Метою застосування спеціальних знань є одержання експертом фактичних даних шляхом дослідження телекомунікаційних систем, комп'ютерної техніки, передавачів та приймачів, телекомунікаційних засобів, програмних продуктів та інших об'єктів, які за своїм походженням дозволяють віднести їх до переліку об'єктів судової телекомунікаційної експертизи.

Удосконалення експертних методик, розширення кола об'єктів дослідження та експертних завдань вимагає розробки методологічних основ судової телекомунікаційної експертизи, встановлення її місця в системі судових експертиз, визначення спеціальних знань, якими повинен володіти експерт, що здійснює експертне дослідження.

Окремі аспекти призначення та проведення судових експертиз під час розробки методики розслідування кіберзлочинів були висвітлені у працях таких вітчизняних вчених, як: П.Д. Біленчук, М.С. Вертузасєв, А.Ф. Волобуєв, В.Д. Гавловський, І.М. Горбаньов, В.О. Голубєв, В.Г. Гончаренко, М.В. Гуцалюк, М.В. Даньшин, Г.О. Душейко, В.П. Захаров, М.А. Зубань, О.І. Котляревський, В.Г. Лукашевич, В.О. Малярова, О.І. Мотлях, В.В. Назаров, П.І. Орлов, Л.П. Паламарчук, І.А. Петрова, В.Д. Поліванюк, В.Д. Пчолкін, М.В. Салтевський, О.А. Самойленко, О.П. Снігерьов, Р.Л. Степанюк, В.В. Шендрик, В.С. Цимбалюк, О.О. Юхно та ін. Багато вчених інших країн також присвятили свої дослідження певним аспектам досліджуваної теми: Т.В. Авер'янова, Б.В. Андрєєв, А.А. Васильєв, В.Б. Вєхов, Ю.В. Гаврилін, О.Г. Григор'єв, О.С. Єгоришев, А.В. Касаткін, В.Є. Козлов, Л.Б. Краснова, В.В. Крилов, В.О. Мещеряков, В.О. Мілашев, П.Н. Пак, В.Ю. Рогозін, Г.В. Семенов, Л.Н. Соловйов, В.П. Хомколов, В.П. Хорст, Г.М. Шаповалова, Е.С. Шевченко, М.Г. Шурухнов, О.М. Яковлев та інші. Спеціальні питання комп'ютерно-технічної експертизи та застосування спеціальних знань у цій сфері розглядали А.С. Білоусов, А.А. Васильєв, О.А. Кравченко, Д.В. Пашнєв, Б.В. Романюк, О.Р. Росинська, А.І. Семікаленова, С.А. Смірнова, А.О. Шаєвич, М.Г. Щербаковський, О.І. Усов та ін.

Проте, незважаючи на великий науковий доробок, певні проблеми, пов'язані з експертним дослідженням телекомунікаційних засобів, не вирішено, а велика їх частина залишається дискусійною. Зокрема, слід уточнити предмет і коло об'єктів дослідження телекомунікаційної експертизи, розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо підготовки матеріалів для її проведення, проаналізувати та вказати напрями розвитку методів і методик експертного дослідження. Вказане свідчить про те, що телекомунікаційна експертиза знаходиться в стадії формування, а її основи вимагають розробки.

Усе вищенаведене обумовило вибір теми дисертації, її актуальність і основні напрямки дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (п. 7.32 додатка 7 та п. 10.1 додатка 10), затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 р. № 275; Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2015–2019 рр. (п. 7.25), схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 24 квітня 2015 р. (протокол № 24); науково-дослідної теми Харківського

національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка наукових основ, загальних методичних і організаційних положень судової телекомунікаційної експертизи на основі вивчення нормативно-правових актів, літературних джерел, слідчої, судової та експертної практики.

Відповідно до зазначеної мети було поставлено і вирішено такі завдання:

- встановити місце судової телекомунікаційної експертизи в системі судових експертиз та сформулювати її визначення;
- визначити предмет та об'єкти судової телекомунікаційної експертизи, розробити їх класифікацію;
- систематизувати і сформулювати типові експертні завдання, які виносяться на вирішення судової телекомунікаційної експертизи;
- виокремити основні методи дослідження телекомунікаційної експертизи;
- узагальнити методики розв'язання діагностичних завдань телекомунікаційної експертизи;
- удосконалити типовий алгоритм вирішення ідентифікаційних завдань цього роду експертиз;
- з'ясувати організацію залучення спеціаліста під час розслідування злочинів, вчинених із використанням телекомунікаційних технологій;
- надати рекомендації щодо підготовки об'єктів та призначення судової телекомунікаційної експертизи відповідно до типових слідчих ситуацій;
- сформулювати пропозиції щодо оформлення висновку судової телекомунікаційної експертизи;
- розробити рекомендації щодо оцінки висновків судової телекомунікаційної експертизи слідчим і судом.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із судово-експертною діяльністю з дослідження телекомунікаційних засобів та систем.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи.

Методи дослідження. Під час роботи над дисертацією використовувався діалектичний метод, за допомогою якого слідча діяльність зі збирання слідів злочину та судово-експертні дослідження телекомунікаційних засобів і систем розглянуто у взаємозв'язку, єдності форми та змісту. Крім того, у ході дослідження застосовано окремі методи наукового пошуку. Так, системно-структурний метод надав

можливість комплексно дослідити об'єкти, предмет і завдання судової телекомунікаційної експертизи (підрозділи 1.2, 1.3). Методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) використовувались під час вивчення нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, висновків експертів, концепцій, поглядів учених з окремих питань, що входять у предмет дослідження. Соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання) застосовано для вивчення думки судових експертів щодо методик проведення судової телекомунікаційної експертизи (розділ 2), позиції слідчих і експертів з проблем її призначення та оцінки результатів у кримінальному провадженні (розділ 3). Статистичні методи (зведення, кількісний аналіз) використано під час узагальнення результатів аналізу висновків судової телекомунікаційної експертизи та результатів анкетування експертів і слідчих (розділи 1-3). З метою дослідження окремих особливостей організації та проведення судової телекомунікаційної експертизи також застосовувався метод спостереження (розділ 3).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають монографії, підручники і навчальні посібники, збірники наукових статей, матеріали періодичної преси, а також загальні положення криміналістики, теорії судової експертизи, кримінального права, кримінального процесу, психології, кримінології, соціології, математики, програмування, теорії побудови мереж.

Нормативно-правову базу дослідження складають Конституція України, закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, постанови пленумів Верховного Суду України, кримінальне процесуальне законодавство, чинні відомчі нормативні акти та інструктивні документи СБУ, МВС та МЮ України, що регулюють суспільні відносини у сфері призначення та проведення судових експертиз в Україні.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження складають результати вивчення 107 висновків судової телекомунікаційної експертизи та 1061 висновок комп'ютерно-технічної експертизи, проведених у Київському, Одеському, Харківському науково-дослідних інститутах судових експертиз МЮ України та Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України, а також результати анкетування 48 судових експертів і 110 слідчих з проблем призначення та проведення зазначеного роду експертиз. У процесі дисертаційного дослідження також використовувались знання, освіта та більш ніж 15-річний досвід автора в галузі комп'ютерних технологій як спеціаліста за спеціальністю «Інформаційні системи в менеджменті».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що за характером і змістом проблем, які розглядаються, дисертація є першим в

Україні комплексним дослідженням, в якому на основі сучасних положень кримінального процесу, криміналістики, судової експертології, узагальнення експертної, слідчої і судової практики розроблено концептуальні засади та сформульовано рекомендації щодо наукових основ, загальних методичних і організаційних положень судової телекомунікаційної експертизи. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано та сформульовано окремі висновки і рекомендації, що характеризуються науковою новизною:

вперше:

- запропоновано визначення поняття судової телекомунікаційної експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі електроніки і телекомунікації систем, засобів, мереж та їх складових частин, інформації, що ними передається, приймається, обробляється та містить фактичні дані про обставини злочину, що мають значення для кримінального провадження;

- окреслено родовий (матеріальні об'єкти, програмне забезпечення та інформація) та безпосередній (властивості носія інформації) об'єкти судової телекомунікаційної експертизи;

- визначено предмет судової телекомунікаційної експертизи як наукової галузі (закономірності відображення події злочину) та практичної діяльності (фактичні дані, що встановлюються під час дослідження);

- охарактеризовано типові завдання судової телекомунікаційної експертизи, які включають діагностичні (встановлення стану об'єкта, механізму, наслідку змін та ін.) та ідентифікаційні (ототожнення конкретного засобу, програми, користувача мережі тощо);

удосконалено:

- класифікацію об'єктів судової телекомунікаційної експертизи за трьома підставами: як слідів злочину, за загальноновизнаним поділом комп'ютерної техніки, за процесуальним статусом;

- систему методів (загальнонаукові, окремонаукові, спеціальні) та методик (розгорнуті та обмежені; типові та евристичні; якісно-описові та алгоритмічні; загальні, окремі та конкретні) дослідження судової телекомунікаційної експертизи;

- загальні положення типової методики діагностичних досліджень судової телекомунікаційної експертизи;

- ситуаційний підхід до призначення судових телекомунікаційних експертиз: виділено типові слідчі ситуації за місцем проведення експертизи (на місці виявлення телекомунікаційного обладнання або в експертній установі) та за наявності сторонніх осіб (особи присутні або відсутні);

- рекомендації щодо оформлення висновку судової

телекомунікаційної експертизи з обов'язковим використанням стандартів і науково-технічної документації з галузі телекомунікації;

дістало подальший розвиток:

- організація кримінального провадження, яка передбачає обов'язкове залучення спеціалістів та їх технічне супроводження протягом розслідування;

- типова методика ідентифікаційного дослідження судової телекомунікаційної експертизи з ототожнення телекомунікаційного засобу в мережі та конкретного користувача телекомунікаційного засобу;

- тактичні основи призначення та проведення судової телекомунікаційної експертизи. Запропоновано в необхідних випадках призначати експертизу на місці виявлення телекомунікаційного обладнання;

- тактичні рекомендації щодо оцінки висновку судової телекомунікаційної експертизи, яка включає процесуально-організаційний, фактичний, логічний, науково-методичний аспекти. Для оцінки науково-методичної обґрунтованості пропонується допитувати експерта, отримувати консультації від спеціалістів або фахівців.

Особистий внесок здобувача полягає у розробленні нового підходу до розв'язання теоретичних та методичних проблем судової телекомунікаційної експертизи. Дисертація містить результати власних досліджень автора. У разі використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають місце посилання на відповідне джерело.

Викладені в дисертації положення, що відбивають її наукову новизну, розроблені автором самостійно. Власні теоретичні розробки здобувача у роботах, опублікованих у співавторстві, полягають у такому: у статті із С.О. Кравченко особисто здобувачем акцентовано на особливостях підготовки судового експерта (частка автора – 50 %); у тезах із М.Г. Щербаковським конкретний особистий внесок здобувача полягає у проведенні аналізу видів судових експертиз, що використовуються при розслідуванні комп'ютерних злочинів (частка автора – 50 %); у тезах із В.В. Носовим, М.Г. Чернецем, О.І. Громико особисто здобувачем розглянуто комп'ютерні технології у судово-експертній діяльності (частка автора – 25 %).

Практичне значення одержаних результатів визначається їх загальною спрямованістю на вдосконалення практики призначення та проведення судової телекомунікаційної експертизи під час розслідування злочинів. Вони можуть використовуватись:

- у *правоохоронній сфері* – для підвищення професійної майстерності практичних працівників підрозділів досудового слідства та судово-експертних підрозділів у призначенні та проведенні судової телекомунікаційної експертизи;

– у науково-дослідній сфері – з метою поглиблення існуючих уявлень про правову природу, сутність судової телекомунікаційної експертизи, що є підґрунтям для подальшої наукової розробки проблем розслідування кіберзлочинів та теорії судової експертизи (*акт впровадження Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса від 20 вересня 2017 р.*);

– у навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Криміналістика» та «Судова експертологія», а також при підготовці підручників і посібників, розробці навчально-методичних матеріалів (*акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 19 вересня 2017 р.*).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи були оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях: «Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы» (Сімферополь, 2000); «Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань» (Донецьк, 2000); «Актуальні проблеми криміналістики» (Донецьк, 2001); «Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах» (Київ, 2001); «Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю» (Донецьк, 2002); «Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві» (Харків, 2003); «Ароцкерівські читання» (Полтава, 2017); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (Харків, 2017); «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (Харків, 2017); «Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми» (Харків, 2017).

Публікації. Основні теоретичні висновки і практичні рекомендації, що містяться в дисертації, відображено у 17 публікаціях за темою дослідження, з них – 7 статей у наукових фахових виданнях (1 – в іноземному науковому виданні), а також у 10 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 239 сторінок, з яких основного тексту – 181 сторінка, список використаних джерел складається з 221 найменування та займає 23 сторінки, додатки розміщено на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; наведено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, використані методи; висвітлено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; визначено дані про апробацію, публікації, структуру і обсяг дисертаційного дослідження.

Розділ 1 «Теоретичні основи судової телекомунікаційної експертизи» складається з трьох підрозділів і присвячений загальній характеристиці цього виду експертиз, розгляду її предмета та об'єктів.

У підрозділі 1.1 *«Поняття телекомунікаційної експертизи, її місце в системі судових експертиз і значення у кримінальному провадженні»* визначено суть телекомунікаційної експертизи, встановлено її місце в системі судових експертиз і проаналізовано значення висновків під час розслідування злочинів.

Доведено, що формування судово-телекомунікаційної експертизи є закономірним процесом появи нової експертизи, що виокремилась із комп'ютерно-технічної експертизи як окремий рід класу судових інженерно-технічних експертиз. Визначальним для їх розмежування є розбіжність досліджуваних об'єктів, розв'язання специфічних завдань та використання особливих методів (методик) дослідження на підставі спеціальних знань у галузі електроніки та телекомунікації.

Значення судової телекомунікаційної експертизи у кримінальному провадженні перш за все полягає у дослідженні засобів і систем телекомунікації та відповідної інформації з метою встановлення слідів злочину та криміналістично значущої інформації в об'єктах, виявлених під час проведення слідчих (розшукових) дій; визначення інформації, зібраної під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій і знятої з транспортних телекомунікаційних мереж та отриманої у ході процесуальних дій дистанційного кримінального провадження з використанням технологій телекомунікації.

У підрозділі 1.2 *«Об'єкти судової телекомунікаційної експертизи»* запропоновано визначення та розроблено класифікацію об'єктів судової телекомунікаційної експертизи. Розглянуто родовий, конкретний, безпосередній об'єкти дослідження.

Доведено, що родовим об'єктом судової телекомунікаційної експертизи слід визнавати лише матеріальні об'єкти, які за своїми властивостями та призначенням відносяться до телекомунікаційних систем, засобів та мереж, а також інформацію, що зберігається, обробляється та передається за їх допомогою. Зважаючи на різноманіття цих об'єктів, запропоновано їх класифікацію залежно від видового

поділу, значення як слідів злочину, загальновизнаного поділу комп'ютерної техніки, визначеності в нормах матеріального права та процесуального статусу у кримінальному провадженні. Конкретний об'єкт судової телекомунікаційної експертизи визначається в ході дослідження за конкретним кримінальним провадженням. Безпосереднім об'єктом експертизи є властивості наданого на дослідження носія інформації.

У підрозділі 1.3 *«Предмет і завдання судової телекомунікаційної експертизи»* визначено, що предметом судової телекомунікаційної експертизи як наукової категорії є закономірності відображення події злочину у телекомунікаційних засобах, програмах та інформації в них, а також пошуку та дослідження слідів злочину. Предметом роду телекомунікаційної експертизи як практичної діяльності є фактичні дані щодо обставин злочину, що можуть бути встановленні під час дослідження родових об'єктів.

Систематизовано типові завдання залежно від об'єктів експертного дослідження – телекомунікаційних засобів, програм та інформації. Виокремлено ідентифікаційні завдання на підставі дослідження: а) властивостей об'єктів (ототожнення об'єкта за відображенням його властивостей на іншому об'єкті; ототожнення розділеного об'єкта за частинами, котрі відділилися); б) знаків об'єктів, якими виступають літери, цифри, символи, слова, вирази. Діагностичні завдання охоплюють широке коло обставин і спрямовані на встановлення стану об'єкта, причини або наслідку стану, окремої події, механізму впливу одного об'єкта на інший, просторових відносин, локалізації об'єктів, тимчасових характеристик окремих подій. Діагностичні завдання експертного дослідження апаратних засобів телекомунікації полягають у вирішенні питань щодо функціонального призначення, працездатності, можливостей, особливостей функціонування, відповідності заданим параметрам та ін. Стосовно програм встановлюється вид операційної системи, програмного забезпечення, відповідність певним вимогам, властивості та ін. Дослідження засобів спрямовано на виявлення схованої, знищеної, зашифрованої інформації, встановлення змісту файлів та ін. Ідентифікаційні завдання судової телекомунікаційної експертизи включають ототожнення конкретного телекомунікаційного засобу в мережі, програми, її автора, користувача засобу телекомунікації та його адреси.

Розроблено рекомендації працівникам правоохоронних органів та суддям щодо формулювання питань на вирішення судової телекомунікаційної експертизи.

Розділ 2 «Методичні основи судової телекомунікаційної експертизи» складається з трьох підрозділів, в яких висвітлюється

система методів і засобів діагностичних та ідентифікаційних досліджень судової телекомунікаційної експертизи.

У підрозділі 2.1 «Система методів і засобів дослідження телекомунікаційної експертизи» доведено, що основою для розвитку телекомунікаційної експертизи, яка знаходиться у стані формування, є основні методологічні положення судової експертології. Розглянуто шляхи поповнення арсеналу телекомунікаційної експертизи новими методами. Проаналізовано методи, що застосовуються в судово-телекомунікаційних експертних дослідженнях відповідно до типових завдань. Автор виділяє три групи методів: а) загальнонаукові (спостереження, опис, порівняння, аналіз і синтез, абстракція, ідентифікація, узагальнення, аналогія, моделювання, формалізація, індукція і дедукція, експеримент, математичні, вимірювальні); б) окремонаукові (розрахункові, мікроскопічні, фотографічні, фізико-технічні, математичні, кібернетичні); в) спеціальні, що застосовуються тільки у телекомунікаційній експертизі і спрямовані на дослідження апаратних, програмних та інформаційних об'єктів.

З'єднані для вирішення поставлених завдань методи і засоби утворюють експертні методики дослідження. Виокремлено методики експертного дослідження: а) за повнотою – розгорнуті та обмежені, які використовуються в конкретній експертній ситуації; б) за походженням – типові та евристичні; в) за описом – якісно-описові та алгоритмічні; г) за рівнем розв'язування завдань – загальні, окремі або конкретні. Відзначено, що різноманітність завдань та об'єктів телекомунікаційної експертизи не дозволяє розробити суворі алгоритми розв'язання типових завдань.

У підрозділі 2.2 «Загальні положення методики діагностичних досліджень» встановлено, що всі діагностичні дослідження судової телекомунікаційної експертизи поділяються на три групи: а) виявлення властивостей і стану наданих на експертизу об'єктів при їх безпосередньому вивченні; б) визначення властивостей і стану об'єктів за їх відображенням на інших об'єктах; в) встановлення взаємозв'язку між об'єктами, окремими явищами і з подією злочину. Алгоритм методики діагностичного дослідження включає такі стадії: 1) з'ясування експертом поставленого завдання; 2) вивчення документів та наданих об'єктів; 3) висування експертних версій і планування дослідження; 4) проведення експертного дослідження; 5) співставлення отриманих на аналітичній стадії дослідження результатів з інформаційними даними або із завідомо правильно працюючими програмами, вузлами обладнання; 6) заключна оцінка отриманих результатів і формулювання висновків.

Процес діагностування під час проведення судової

телекомунікаційної експертизи складається з послідовних окремих перевірок, кожна з яких характеризується конкретною дією на об'єкт і отриманням відгуку від нього. Звернено увагу на необхідність застосування державних стандартів України як джерел тезауруса, таблиць еталонів, методик конкретного виміру, якісних та кількісних показників телекомунікаційних засобів і програм. З урахуванням існування численної технічної документації запропоновано створення єдиного судово-експертного електронного ресурсу державних стандартів щодо телекомунікацій.

У підрозділі 2.3 *«Загальні положення методики ідентифікаційних досліджень»* відзначено, що до найбільш актуальних ідентифікаційних завдань судової телекомунікаційної експертизи відносяться ототожнення конкретного телекомунікаційного засобу, що знаходиться у мережі, та ідентифікація конкретного користувача телекомунікаційного засобу. Вказано сучасні способи встановлення ідентифікаційних ознак телекомунікаційного пристрою, що знаходиться у мережі Інтернет та інших мережах. Наведено ідентифікаційні ознаки користувача, пов'язані з індивідуальними налаштуваннями телекомунікаційного пристрою і особливостями роботи на ньому. Автор звертає увагу на можливість ідентифікації користувача з використанням функції позиціонування телекомунікаційних засобів.

Відповідно до специфіки телекомунікаційної експертизи детально розглянуто стадії методики ідентифікаційних досліджень: підготовчу, роздільного аналітичного дослідження представлених об'єктів, порівняльного дослідження, синтезу і оцінки результатів дослідження, обґрунтування і формулювання кінцевих висновків.

Розділ 3 «Підготовка та проведення судової телекомунікаційної експертизи» складається з чотирьох підрозділів, в яких розкрито особливості тактики призначення та проведення судової телекомунікаційної експертизи під час розслідування злочинів, а також запропоновано рекомендації щодо оцінки висновку експерта і його використання у кримінальному провадженні.

У підрозділі 3.1 *«Типові слідчі ситуації призначення судової телекомунікаційної експертизи»* застосовано ситуаційний підхід до процесу призначення судової телекомунікаційної експертизи.

Розглянуто огляд місця події, обшук, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та тимчасовий доступ до речей і документів як процесуальні засоби отримання об'єктів телекомунікаційної експертизи. Загальними рисами слідчих ситуацій визначено: наявність телекомунікаційних засобів, необхідність збереження інформації на носіях, обов'язковість залучення спеціалістів.

Доведено, що ефективність розв'язання завдань судової

телекомунікаційної експертизи залежить від ситуації розслідування, яка склалася на момент її призначення, стану виявлених телекомунікаційних засобів, наявності додаткової інформації тощо. Констатовано, що специфіка телекомунікаційної техніки призводить до певних особливостей діяльності зі збирання доказів під час розслідування злочинів з використанням комп'ютерних та телекомунікаційних засобів, які можуть напряду вплинути на можливість подальших експертних досліджень.

Виділено типові слідчі ситуації: за місцем проведення експертизи (на місці виявлення працюючого телекомунікаційного обладнання та в експертній установі); за наявності сторонніх осіб під час проведення експертизи (за їх відсутності та присутності).

У підрозділі 3.2 «Участь спеціаліста у збиранні об'єктів судової телекомунікаційної експертизи» відзначено, що перш ніж приступити до проведення слідчих дій на місці знаходження телекомунікаційних засобів, слідчий і учасники слідчо-оперативної групи повинні знати і дотримуватись загальних правил поведінки з комп'ютерною та телекомунікаційною технікою і носіями інформації. Недотримання цих правил може призвести до втрати важливої для розслідування інформації, викликані неправильними діями.

Під час проведення слідчих дій, зокрема під час огляду місця події, слідчому слід обов'язково використовувати допомогу спеціаліста в галузі телекомунікаційних систем, електронно-обчислювальної техніки, радіотехніки, програмування тощо. Вибір відповідних спеціалістів обумовлюється конкретними обставинами, у тому числі видом телекомунікаційних засобів і способом вчинення злочинів.

Розглянуто тактичні особливості проведення огляду місця події, обшуку, в ході яких виявляються об'єкти телекомунікаційної експертизи. Звернено увагу на те, що у випадку вилучення телекомунікаційних засобів необхідно зафіксувати їхню конфігурацію на місці виявлення і упакувати таким чином, щоб апаратуру можна було б правильно і точно з'єднати в лабораторних умовах у тій же конфігурації, як було виявлено на місці її виявлення.

У підрозділі 3.3 «Особливості оформлення досліджень у висновку судової телекомунікаційної експертизи» на підставі експертної практики встановлено типові недоліки щодо оформлення результатів дослідження у висновках експертів: недотримання норм процесуального законодавства (ст.ст. 69, 101, 102 КПК України), порушення логічних законів вивідного знання, недотримання загальних методичних рекомендацій з дослідження об'єктів експертизи, відсутність опису стандартів, методик, програмних продуктів та вимірювального обладнання, які були використані під час проведення досліджень. У

роботі розглянуто вимоги до кожної частини висновку судової телекомунікаційної експертизи, яких необхідно дотримуватися при його складанні.

Правильно оформлений та науково-обґрунтований висновок експерта визначає доказову силу проведеного дослідження. Автор виділяє три основних принципи допустимості висновку експерта як джерела доказів – кваліфікованість дослідження, визначеність і доступність кінцевих висновків. Також класифіковано основні логічні форми висновків експерта стосовно судової телекомунікаційної експертизи, від чого також залежить їх доказове значення.

У підрозділі 3.4 «Оцінка висновку судової телекомунікаційної експертизи» розглянуто оцінку експертного висновку як процесуального документа та результату наукового дослідження.

Відзначено, що оцінка висновку судової телекомунікаційної експертизи має декілька взаємопов'язаних, але різних аспектів: процесуально-організаційний, фактичний, логічний, науково-методичний. Розмежувати окремі сторони оцінки реального висновку експерта не завжди можливо, тому що межа між ними визначена нечітко, вони одночасно існують у складному і різноманітному процесі оцінки висновку.

Найбільш складною є оцінка наукової обґрунтованості експертного висновку, для здійснення якої пропонуються процесуальні (допит експерта, усні консультації або письмові роз'яснення спеціаліста) та непроцесуальні (консультації фахівця) заходи.

Висновок експерта в галузі телекомунікаційних технологій може бути використано не тільки для встановлення обставин, які входять у предмет доказування, але й фактів, які допомагають слідчому, суду у прийнятті процесуальних рішень, з'ясуванні обставин злочину, скоєного за допомогою телекомунікаційних засобів, тобто сприяють установленню складу злочину.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробці теоретичних та методичних основ судової телекомунікаційної експертизи на підставі комплексного підходу до цієї проблеми. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки і пропозиції, що мають певний ступінь новизни:

1. Визначено, що судова телекомунікаційна експертиза – це рід інженерно-технічних експертиз, змістом якої є дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі електроніки і телекомунікації

систем, засобів, мереж та їх складових частин, інформації, що ними передається, приймається, обробляється та містить фактичні дані про обставини злочину, що мають значення для кримінального провадження.

2. Встановлено, що родовим об'єктом судової телекомунікаційної експертизи є матеріальні об'єкти, які придатні для процесів телекомунікації і можуть за певних умов передавати, випромінювати та/або приймати знаки, сигнали, текст, зображення, звуки, повідомлення та іншу інформацію будь-якого роду за допомогою радіо, дровових, оптичних, електромагнітних та інших систем, а також програмне забезпечення та інформація, яка міститься в даних об'єктах. Безпосереднім об'єктом експертизи є властивості носія інформації, наданого на дослідження.

3. Розроблено класифікацію родового об'єкта судової телекомунікаційної експертизи за трьома підставами: 1) як сліди злочину: сліди-предмети, звукові, відео та текстові сліди, електронні сліди у вигляді машинної інформації, електронні сліди у вигляді програмного забезпечення, комплексні сліди; 2) за загальновизнаним поділом телекомунікаційної техніки: апаратні, інформаційні, програмні; 3) за процесуальним статусом: речові докази, документи, зразки для експертизи, об'єкти, які не мають процесуального статусу.

4. Сформульовано предмет судової телекомунікаційної експертизи як наукової галузі, яким є закономірності відображення події злочину в об'єктах експертизи та закономірності збирання слідів злочину з використанням сучасних телекомунікаційних технологій. Предметом роду судової телекомунікаційної експертизи як практичної діяльності є фактичні дані, що можуть бути встановлені на сучасному етапі розвитку експертизи за допомогою використання спеціальних знань і технологій дослідження родових об'єктів експертизи.

5. Доведено, що судовою телекомунікаційною експертизою розв'язуються діагностичні та ідентифікаційні завдання. Типові діагностичні завдання поділено на три групи: встановлення властивостей і стану об'єктів при їх безпосередньому дослідженні; визначення властивостей і стану об'єктів за їх відображенням на інших об'єктах; встановлення взаємозв'язку між об'єктами, окремими явищами і з подією злочину. До ідентифікаційних завдань відноситься ототожнення конкретного телекомунікаційного засобу, програми, автора програми, конкретного користувача мережі і його адреси.

6. Обґрунтовано, що під час провадження телекомунікаційної експертизи застосовуються загальнонаукові, окремонаукові, спеціальні методи дослідження. У залежності від виду об'єктів та завдань використовуються різні методики експертного дослідження: розгорнуті

або обмежені; типові або евристичні; якісно-описові або алгоритмічні; загальні, окремі або конкретні.

7. Охарактеризовано загальну методику діагностичних досліджень у телекомунікаційній експертизі, яка включає такі стадії: 1) з'ясування завдання; 2) вивчення документів та об'єктів; 3) висування експертних версій і планування дослідження; 4) проведення дослідження; 5) співставлення отриманих результатів з інформаційними даними або програмами, обладнанням; 6) оцінка отриманих результатів і формулювання висновків. Запропоновано створення єдиного судово-експертного електронного ресурсу державних стандартів щодо телекомунікації.

8. З'ясовано, що ототожнення телекомунікаційного засобу або користувача здійснюється з використанням різномірної інформації, яка знаходиться на різних носіях і відображає індивідуальні властивості пристрою або користувача, які пов'язані зі звичними налаштуваннями телекомунікаційного пристрою і особливостями роботи на ньому.

9. Виокремлено типові слідчі ситуації проведення експертизи: 1) за місцем проведення (на місці виявлення працюючого телекомунікаційного обладнання, в експертній установі); 2) за наявності сторонніх осіб (особи відсутні, особи присутні). Телекомунікаційна експертиза призначається на місці виявлення засобу, коли засіб ввімкнений; способи захисту обладнання не відомі і неможливо його вилучити з мережі; засіб підключений до мережі і необхідно виявити інформацію, яка знаходиться в ній. Цілями участі сторонніх осіб під час проведення експертизи є надання пояснень експерту щодо досліджуваних об'єктів та спостереження за роботою експерта для подальшої оцінки наукової обґрунтованості висновку.

10. Доведено, що ефективним способом організації розслідування злочинів, вчинених із використанням телекомунікаційних технологій, є технічне супроводження кримінального провадження одними і тими самими фахівцями, а також понятими, які мають елементарні знання щодо функціонування телекомунікаційних засобів. Під час проведення огляду місця події та обшуку слід обов'язково залучати спеціалістів у галузі телекомунікаційних систем, електронно-обчислювальної техніки, радіотехніки, програмування тощо. Якщо працюючий телекомунікаційний засіб неможливо вичленувати з мережі, то телекомунікаційна експертиза призначається на місці проведення слідчої дії.

11. Розглянуто висновок експерта як джерело доказів у єдності форми та змісту. Висновок має відповідати вимогам процесуального законодавства і законам логіки. Під час дослідження рекомендується створювати електронну копію наданого носія або відтворити

конфігурацію мережі, обов'язково використовувати стандарти й інші науково-технічні документи з галузі телекомунікації.

12. Окреслено експертний, слідчий і судовий рівні оцінки висновку експерта в залежності від суб'єкта та етапу кримінального провадження. Показано, що оцінці підлягають процесуально-організаційні умови проведення експертизи, фактична сторона висновку експерта, логічна обґрунтованість висновків, науково-методична обґрунтованість дослідження. Для оцінки науково-методичної обґрунтованості висновку експерта пропонується проведення процесуальних (допит експерта, отримання усних консультацій або письмових роз'яснень спеціаліста) та непроцесуальних (консультації фахівця) дій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Коршенко В. А. Проблема визначення об'єктів судової комп'ютерно-технічної експертизи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. Спецвипуск. С. 150–152.

2. Коршенко В. А. Особливості підготовки матеріалів для проведення комп'ютерно-технічної експертизи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2001. Спецвипуск. С. 79–93.

3. Коршенко В. А. Деякі особливості поводження з комп'ютерними засобами під час проведення слідчих дій // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. № 18. С. 51–55.

4. Коршенко В. А. Оцінка висновку комп'ютерно-технічної експертизи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. № 19. С. 64–68.

5. Коршенко В. А., Кравченко С. О. Проблеми підготовки фахівців в галузі комп'ютерно-технічних експертиз // Право і безпека. 2003. № 2. С. 106–109.

6. Коршенко В. А. Судова телекомунікаційна експертиза як джерело доказів під час розслідування кіберзлочинів // Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2017. № 2. С. 190–194.

7. Коршенко В. А. Методи судової телекомунікаційної експертизи // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2017. № 3 (79). С. 224–230.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Коршенко В. А. Сучасний стан судової комп'ютерно-технічної експертизи в Україні // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. науч.-практ. мат. Симферополь : Минюст Украины, Харьковский науч. исслед. ин-т судебных экспертиз, 2000. С. 286–292.

9. Коршенко В. А. Взаємодія слідчого з фахівцем під час огляду комп'ютерних засобів та призначенні КТЕ // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів (Донецьк, 2 березня 2001 р.) / Донецький інститут внутрішніх справ МВС України. Донецьк, 2001. С. 177–183.

10. Коршенко В. А. Проблеми застосування спеціальних знань при розкритті та розслідуванні комп'ютерних злочинів // Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань : матеріали наук.-практ. конф. (Донецьк, 22 грудня 2000 р.). Донецьк : Дон. ін-т внутр. справ, 2001. С. 171–174.

11. Коршенко В. А., Щербаковський М. Г. Проблеми залучення фахівця при розкритті та розслідуванні комп'ютерних злочинів // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 жовтня 2001 р.). Київ : НАВСУ, 2001. Ч. 1. С. 110–113.

12. Коршенко В. А. Актуальні проблеми судової комп'ютерно-технічної експертизи // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (Донецьк, 12 квітня 2002 р.) Донецьк : Дон. ін-т внутр. справ, 2002. С. 355–362.

13. Некоторые аспекты проведения и информационного обеспечения компьютерно-технических экспертиз / Коршенко В. А. та ін. // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14-15 березня 2003 р.). Харків : Нац. ун-т внутр. справ. С. 263–266.

14. Коршенко В. А. Сучасні проблеми судової телекомунікаційної експертизи // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : наук.-практ. конф. (Харків, 17 травня 2017 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 91–96.

15. Коршенко В. А. Об'єкти судової телекомунікаційної експертизи // Ароцерівські читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 25 травня 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 133–134.

16. Коршенко В. А. Способи ідентифікації телекомунікаційних засобів в мережі Інтернет при проведенні судової телекомунікаційної експертизи // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 7 листопада 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 149–151.

17. Коршенко В. А. Роль телекомунікаційної експертизи при розслідуванні злочинів, скоєних з використанням криптовалют // Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 15 листопада 2017 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 91–93.

АНОТАЦІЯ

Коршенко В.А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

У дисертації розроблено наукові основи, загальні методичні і організаційні положення судової телекомунікаційної експертизи. Визначено поняття телекомунікаційної експертизи, досліджено її місце в системі судових експертиз і проаналізовано значення у кримінальному провадженні. Систематизовано об'єкти судової телекомунікаційної експертизи, окреслено предмет та запропоновано перелік завдань цієї експертизи. Розглянуто систему методів і засобів діагностичних та ідентифікаційних досліджень у рамках судової телекомунікаційної експертизи. Виявлено особливості тактики призначення та проведення судової телекомунікаційної експертизи під час розслідування злочинів, а також надано науково обґрунтовані рекомендації щодо використання її результатів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: судова експертиза, діагностичні експертні дослідження, ідентифікаційні експертні дослідження, розслідування злочинів, телекомунікації.

АННОТАЦИЯ

Коршенко В.А. Теоретические и методические основы судебной телекоммуникационной экспертизы. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

В диссертации разработаны научные основы, общие методические и организационные положения судебной телекоммуникационной экспертизы. Определено понятие телекоммуникационной экспертизы, исследовано ее место в системе судебных экспертиз и проанализировано значение в уголовном производстве. Систематизированы объекты судебной телекоммуникационной экспертизы, определен предмет и

предложен перечень задач этой экспертизы. Рассмотрена система методов и средств диагностических и идентификационных исследований в рамках судебной телекоммуникационной экспертизы. Выявлены особенности тактики назначения и проведения судебной телекоммуникационной экспертизы при расследовании преступлений, а также предоставлены научно обоснованные рекомендации по использованию ее результатов в уголовном производстве.

Ключевые слова: судебная экспертиза, диагностические экспертные исследования, идентификационные экспертные исследования, расследования преступлений, телекоммуникации.

ANNOTATION

Korshenko V.A. Theoretical and methodological basics of the forensic telecommunications expertise. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensics; operational and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017.

The thesis theoretically generalizes out and suggests a new solution of the scientific problem, which was manifested in the development of scientific foundations, general methodological and organizational provisions of the judicial telecommunications expertise.

The concept of the telecommunications expertise was defined, its place in the system of forensic examinations was investigated and its significance in criminal proceedings was analyzed. The definition of the generic and direct items of the judicial telecommunications expertise was proposed. Classifications of the items of the judicial telecommunications expertise, in accordance with such criteria as their nature, the generally recognized separation of computer technology and the procedural status, were formulated.

The subject of the judicial telecommunications expertise as a scientific category as well as the sphere of its practical activity was determined.

The list of tasks of the forensic telecommunications expertise in accordance with the distribution of its items into hardware, information and software was proposed.

The methods used in the forensic telecommunications expert studies accordingly to the developed classification, which distinguishes such three groups as general scientific, private and special, were considered.

The particular attention was paid to the special methods, which are to solve the problems that are specific for the telecommunications expertise. It was ascertained that at present there are no well-known developed special

methods for carrying out the telecommunications expertise, and there is only one specially developed methodology. The sources for the development of new methods using such special methods as the main provisions of forensic expert science and methodological achievements of related expertise, the main of which is the computer-technical expertise were proposed.

The provisions of the diagnostic research methodology, the main one of which is the determination of the technical state of the researching item which is given special attention in the forensic telecommunications expertise, were generalized. In accordance with the specificity of the type of the expertise under examinations, the process of expert and forensics identification at each stage of its examination was considered in details.

The specificity of the appointment and conduct tactics of the judicial telecommunications expertise in investigating crimes accordingly to the situational approach was revealed. The tactical specificity of investigative actions conduction, during which the most frequently appeared such items for the telecommunications expertise as inspection and search, were considered.

The requirements for each part of the forensic telecommunications expertise conclusion, which must be observed while drafting it, were elaborated.

The scientifically substantiated recommendations on the evaluation of the forensic telecommunications expertise conclusion and the use of its results in criminal proceedings were provided.

Key words: forensic examination, diagnostic expert studies, identification expert studies, crime investigations, telecommunications.